

Т. О. Пасічник, викладач кафедри менеджменту ЗЕД Академії
митної служби України

ОСВІТНІЙ ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Досліджено освітній фактор економічної безпеки держави. Встановлено, що постійне зростання рівня освіченості в суспільстві є визначальним чинником економічного розвитку України. Реалізація стратегічних цілей освіти повинна стати пріоритетним завданням розвитку держави.

Исследован образовательный фактор экономической безопасности государства. Установлено, что постоянное повышение уровня образованности в обществе является определяющим фактором экономического развития Украины. Реализация стратегических целей образования должна стать приоритетной задачей развития государства.

The educational factor of the state economic security is investigated in the article. It is stated that the regular growth of the society educational level is the determinative factor of the economic progress for Ukraine. The strategic educational goals realization should be the prior target of state development.

Ключові слова. Освітня система, економічна безпека, вимоги до людини в сучасному економічному середовищі.

Вступ. Нині основу національної безпеки країни становлять не стільки чинники силової чи фінансової могутності держави, скільки рівень розвитку людських ресурсів як головна передумова створення її соціокультурного, духовного та економічного потенціалу. Відомо, що визначальний вплив на розвиток людських ресурсів здійснюють сформований рівень та якість освіти і науки. Саме тому питання освітньої системи, що стала фундаментом економічної безпеки держави, потребує не просто детальнішого вивчення, а постійних досліджень.

© Т. О. Пасічник, 2009

Звертаючись до характеристики стану розробленості проблеми в українській та світовій науковій думці, слід передусім зауважити, що аналізоване питання лежить на перетині багатьох суспільних наук і дисциплін: економічної безпеки, економіки освіти, соціології, філософії освіти і педагогіки. Предмет цього дослідження не може розглядатися з позиції виключно однієї з перерахованих дисциплін, тому що це призводить до “мозаїчного” розуміння і неспроможності виявлення загальних, спільних цілей освіти, необхідних для формування її місії.

Слід зазначити, що науково-інтелектуальна безпека – найменш досліджений напрям забезпечення економічної безпеки держави [1, 52]. Однак до питання місця освіти в економічній безпеці держави прямо чи опосередковано зверталось чимало вчених: Л. І. Антошкіна, І. О. Бушман, Б. В. Братанич, В. О. Гальперіна, О. В. Гаращук, О. А. Грішнова, Т. П. Збрицька, І. Ф. Зінов’єв, І. С. Каленюк, Д. С. Касьянова, О. В. Кондратюк, Л. І. Лелик, С. О. Михаць. Вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем освіти зробили відомі українські вчені-філософи Д. І. Дзвінчук, М. М. Комар, К. В. Корсак, В. О. Огнев’юк, С. І. Подмазін, А. Л. Прокопенко, М. І. Романенко, В. Г. Скотний. Крім того, не можна залишити поза увагою дослідження російських учених Л. Гребнева, Є. Н. Малигіна, Л. Г. Міляева, В. В. Чекмарьова та ін.

Постановка завдання. Характер освітньої системи країни, її доступність чи недоступність для тих або інших соціальних категорій населення, взаємозв’язок у межах тріади “суспільство – освіта – людина” багато в чому зумовлюють подальше життя цього суспільства, в тому числі безпеку його існування. За одним із визначень, безпека – це стан об’єкта захисту, який відрізняється динамічною стабільністю і своєчасною можливістю впливу на хід подій з метою збереження цього об’єкта [1, 48]. Це визначення дає змогу сформулювати необхідні характеристики освітньої системи, яка повинна забезпечити виживання суспільства у довгостроковій перспективі. Будь-які реформи систем освіти, не визначені щодо цілей і якості функціонування системи в цілому після завершення реформ, нагадують броунівський рух. Тематика публікацій на тему реформи системи освіти переважно присвячена проблемам запровадження Болонського процесу, викладання тих чи інших навчальних дисциплін, розподілу навчальних годин у навчальному плані. Разом з тим ключовими залишаються два питання: 1) чого навчати (який “продукт” повинна випускати система освіти)?; 2) як навчати (що потрібно змінити в системі освіти, щоб люди з її допомогою ставали саме такими)? Тому мета цієї статті – виявлення невідповідностей існуючої системи освіти і сучасних освітніх потреб суспільства, спрямованих на забезпечення його сталого розвитку.

Результати дослідження. Безпека в широкому значенні слова – це система умов і факторів, в якій країна і суспільство органічно функціонують і розвиваються за своїми внутрішніми законами, делегуючи управлінню право стимулювати позитивні тенденції і зрушення, а також корегувати негативні відхилення, захищаючи при цьому країну від небезпек зовнішнього середовища [2]. Фактор освіти в системі економічної безпеки держави схематично зображено на рис. 1.

Ще в 20-ті рр. минулого століття у своїй знаменитій праці “Современное состояние России” П. Сорокін наголошував на важливості впливу людського фактора на рівень життя суспільства. Він писав: “Доля будь-якого суспільства залежить перш за все від властивостей його членів. Суспільство, яке складається з ідіотів

або бездарних людей, ніколи не буде суспільством успішним. Дайте групі дияволів чудову конституцію, і все ж цим ви не створите з неї прекрасне суспільство. І навпаки, суспільство, яке складається з талановитих і вольових осіб, неминуче дасть більш досконалі форми співіснування” [2]. Тому по-справжньому безпечним суспільством є те, в якому люди у своїй абсолютній більшості свідомо і цілеспрямовано дотримуються загальноприйнятих норм життєдіяльності, тобто культурні, а кількість порушників порівняно невелика. У цьому сенсі архаїчні традиційні суспільства безпечніші, передбачуваніші в поведінці більшості своїх членів, ніж індустріальні й постіндустріальні, в яких процент маргіналізованого населення набагато більший, і відповідно нижчі загальноприйняті стандарти безпеки [3]. Це дозволяє сформулювати принцип культурного аспекту безпеки: чим менше коштів вкладає правляча еліта в культуру і освіту сьогодні, тим більше вона муситиме вкласти їх у правоохоронну систему завтра.

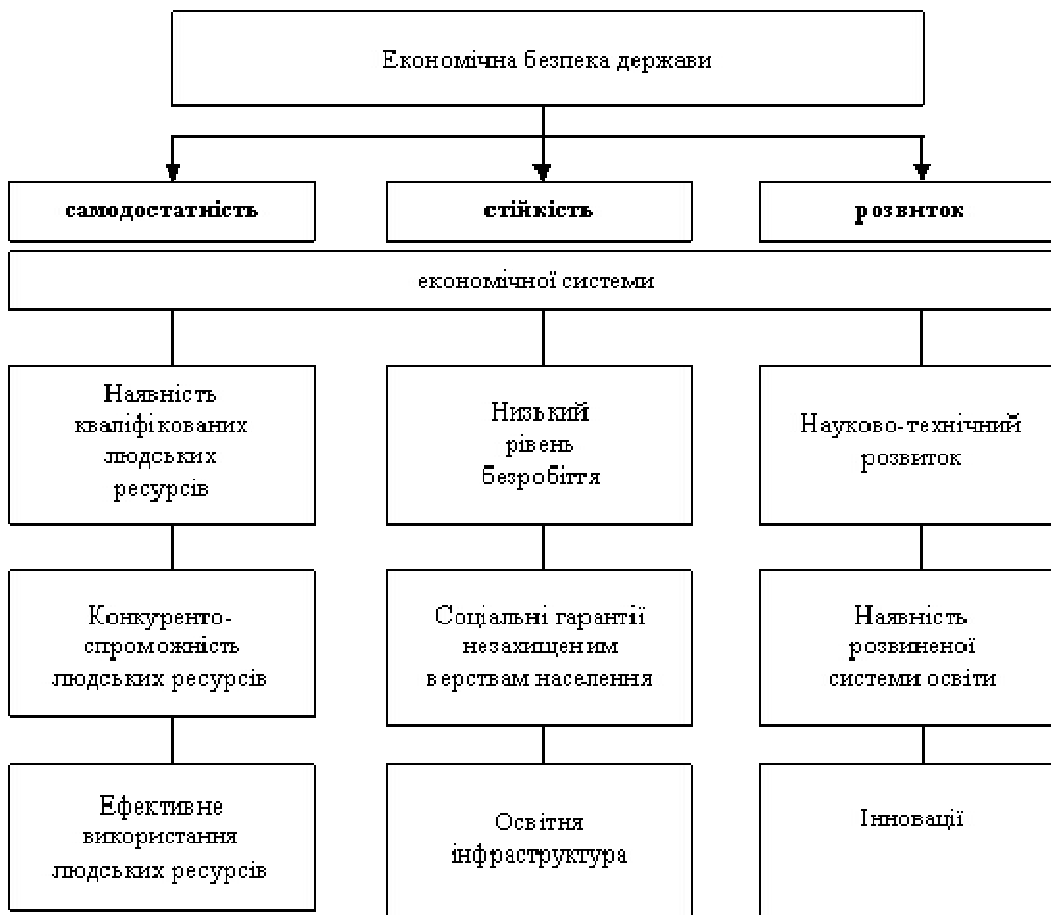

Рис. 1. Фактор освіти в економічній безпеці держави

Цілі освітньої системи. Завдання освітньої системи в різних суспільствах можуть значно відрізнятися. На думку О. Б. Петінова, мета освіти тісно пов’язана з метою і завданнями, які ставить перед собою суспільство у житті. Життя визначає освіту, і навпаки, освіта впливає на життя. Зрозуміти систему освіти певного суспільства – значить зрозуміти його життя. Тому мета освіти визначається метою життя, яка не може бути завершеною [4, 152].

Стратегічні цілі, пріоритетні напрями і принципи розвитку освіти в межах країни повинні формуватися у відповідних концептуальних документах. Концепція (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – певний спосіб розуміння (трактування) якого-небудь предмета, явища або процесу, що визначає головну ідею або (і) конструктивний принцип, що реалізує певний задум у тій або іншій практиці. Концепція – вихідний спосіб оформлення, організації і розгортання дисциплінарного знання, який об’єднує в цьому відношенні науку, теологію і філософію як основні дисципліни, що склалися в європейській культурній традиції.

Концептуальними документами у сфері освіти в нашій країні можна назвати Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”) (затверджена Постановою КМУ № 896 від 03.11.1993 р.), Концепцію Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 рр. (затверджена Розпорядженням КМУ № 396-р від 12.07.2006 р.). Деякі моменти, що стосуються розуміння сутності освіти та її цілей, слід розкрити. Перш за все, будь-яка програма розвитку є відображенням ідей тих політичних сил, які беруть участь у її формуванні. Тому такі концепції на перше місце ставлять не результати наукових досліджень, а свої ідейні положення.

До подібних документів потрібно ставитися критично, тому що можна просто “влучити не в ту ціль”. По-друге, в концепції не дається визначення поняття “освіта”, через це суб’єкти ринку освітніх послуг пропонуватимуть продукт, який буде далеким від задоволення справжніх потреб суспільства.

Механізм освітнього впливу на суспільство не повинен обмежуватися тими інститутами, які працюють на ринку освітніх послуг. Важливо усвідомити, що ми перебуваємо в освітньому процесі постійно, і тому головні уроки отримуємо не тоді, коли виступаємо об’єктом навчального впливу, а коли спілкуємося з оточуючими людьми, дивимося телепередачі або читаємо рекламні звернення. І хоча це звучить “недемократично”, держава повинна контролювати потік інформації, який доходить до суспільства і підсвідомо формує світогляд людей. Інформація – це інструмент для досягнення певних цілей, і тому потрібно знати, в чийх він руках та з якою метою використовується. Сучасні засоби масової інформації привчили до неглибокого, поверхового сприйняття. Новини, які завтра гарантовано забудуться, нові кліпи, які наступного дня зміняться надновими, схожі один на одного фільми, не розраховані на глибоке сприйняття, привчають до кількості рівноцінної інформації, а не до вибору важливої інформації.

Освіта має, перш за все, виконувати соціальні функції. Разом з тим нині освітня система призначена тільки обслуговувати сферу виробництва й соціально-культурну інфраструктуру професійними працівниками різного рівня кваліфікації. Такий підхід до призначення освіти дещо спрощений і задає людині “життєву програму”, що робить її вразливою до різких суспільних, політичних чи духовно-культурних змін. Нині людина мусить щодня опрацьовувати великі потоки вхідної інформації для того, щоб адекватно орієнтуватися в навколишньому середовищі. Щоб схватитися від об’єктивно існуючих змін, людина включає програму самозбереження і використовує нав’язані традиційною школою світоглядні стереотипи. Призначення справжньої освіти якраз і полягає в тому, що вона повинна допомагати кожному члену суспільства використовувати можливості, які виникають у будь-який конкретний момент часу незалежно від тих знань, які вже здобула людина, можливо, навіть у супереч з цим знанням.

Потребує висвітлення ще один важливий аспект. З погляду теорії людського капіталу, людина в ході освітнього процесу набуває певного капіталу, який потім дає можливість заробити їй більше грошей. Оскільки цей капітал людина набуває сама, то й оплачувати свою освіту вона повинна сама. Однак при такому розумінні забувається, що, по-перше, освіта передусім виконує соціальну функцію, по-друге, освітній рівень окремої людини – фактор рівня добробуту країни та її національного доходу. Тому суспільство зобов’язане інвестувати в кожного свого члена якомога більше сил, часу і коштів, а не посылатися на те, що потребу в освіті людина має задовольняти самастійно.

Науковці розуміють актуальність проблеми сучасного економічного підходу до освіти. Зокрема, О. Б. Віфлеємський дає таке визначення економіки освіти [5]: “Економіка освіти – це наука, яка вивчає соціально-економічні відносини, пов’язані з виробництвом, розподілом і споживанням освітніх послуг, а також яка вивчає вплив рівня освіти на економічне зростання і добробут суспільства й особи”. Друга частина цього визначення показує, що економіка освіти не просто вивчає ринок освітніх послуг, але досліджує значно глибшу проблему – місце освіти в житті суспільства та її вплив на економіку.

І. С. Каленюк акцентує увагу на величезній ролі університетів у сучасному суспільному прогресі. Західні дослідники вже довели взаємозв’язок розвитку освітніх закладів з економічним розвитком країни. Ті країни, які визнали пріоритетність розвитку освіти, змогли забезпечити стійкі темпи економічного зростання та перейти до постіндустріального суспільства. Б. Кналл описав замкнене коло бідності, пов’язане з відсталістю освітніх закладів. У цьому замкненому колі відсталість економіки зумовлює недостатність фінансування освіти, що спричиняє відсталість системи освіти і професійної підготовки. Наслідком останнього стає брак кваліфікованої робочої сили, що, у свою чергу, не створює можливості для підвищення продуктивності праці [6, 11].

Доступність освіти. Проблема доступності освіти виникає не в момент відбору абітурієнтів до вищих навчальних закладів, а від самого народження людини (особливо якщо дитина з неблагополучної сім’ї). Теоретично право будь-якої людини на здобуття знань гарантується законодавством. Насправді далеко не все так просто, і історія це доводить. Діяльність будь-якого суспільства в будь-який проміжок часу і дотепер можна узагальнити до двох функцій: управлінської і виробничої. Виробнича праця спрямована на те, щоб задовольнити споживчі потреби даного суспільства, у той час як управлінська – визначати цілі його розвитку і знаходити шляхи для їх досягнення. Плата за управлінську працю завжди вища порівняно з виробничою, тому що її основою є володіння певним знанням. Приміром, у стародавні часи цим знанням володіли жерці, які формували певну ідеологію і таким чином управляли навіть фараонами. Знання з покоління в покоління передавалося в межах вищих каст, і до нього не підпускали чужинців, таким чином зберігаючи монополію на право на управління суспільством. З часом під тиском конкуренції виникла потреба відкрити доступ до певної частини знань більш широким верствам суспільства. Але разом з тим, як ми сьогодні бачимо, відбувається це шляхом спеціалізації – поглиблення знань людини в певній сфері без системного розуміння її місця в загальносуспільних процесах. Дуже часто це спричиняє екзистенційні переживання людини стосовно пошуків своєї місії в житті тощо.

На рис. 2 розраховано показники питомої ваги студентів, які навчалися за рахунок різних джерел фінансування. Як бачимо, в останні роки відбулося збільшення питомої ваги студентів, які навчалися за

рахунок держбюджету, і зменшення тих, що навчалися за рахунок коштів фізичних осіб. Утім, це співвідношення свідчить не про збільшення кількості місць на державному замовленні, а про неспроможність значної частки населення оплачувати дорогі освітні послуги українських комерційних вузів.

Чим освіченіше суспільство, тим вищий середній рівень якості управлінської праці, тим правильніше відбувається встановлення цілей і знаходяться більш оптимальні шляхи для їх досягнення. Розвинені західні країни доводять це вже давно: вони тримають усе своє виробництво за кордоном і водночас управляють ходом усіх процесів, що відбуваються у світі.

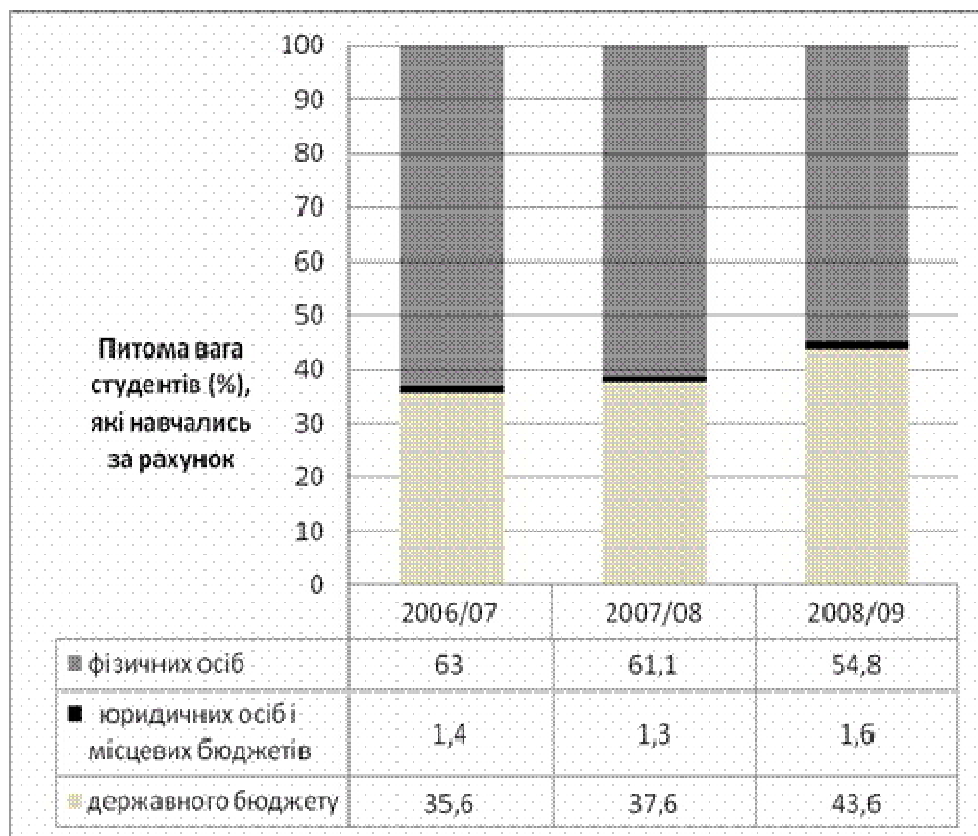

Рис. 2. Набір студентів до ВНЗ III–IV рівнів акредитації на початковий цикл навчання за джерелами фінансування їх навчання [7]

Тому питання забезпечення справді рівного доступу кожного члена суспільства до якомога вищої освіти – стратегічне. Причому його не слід примітивізувати тільки до проблеми надання знань представникам усіх соціальних верств населення. Як ми зазначали, доступ до освіти у людини може бути перекритий від самого народження внаслідок існуючих соціальних і культурних перешкод. Багато сімей не мають необхідних теоретичних знань і практичних навичок для того, щоб навчати чогось своїх дітей.

Вимоги до людини в сучасному економічному середовищі. Розглядаючи проблему економічного підходу до освіти, ми дійшли висновку, що людина в результаті змін навколишнього соціального середовища змушена еволюціонувати з метою підтримання власної життєдіяльності (як похідна – для збереження економічної безпеки суспільства загалом). Інформація як основний ресурс і фактор розвитку в сучасному світі вимагає від людини зовсім інших навичок “переробки”, що змушує її використовувати не пару робочих рук, а центральний процесор у вигляді власного мозку. Причому цей мозок з кожним днем виконує все менше наперед запрограмованих завдань і зустрічається все з більшою кількістю нестандартних ситуацій, які вимагають від людини розкриття її творчого потенціалу. Ідеться про розвиток такого типу мислення, який використовуватиме зовнішню інформацію частково, більше орієнтуючись на внутрішній потенціал (інтуїцію). Якщо ще декілька століть тому в більшості галузей одноразово засвоєно знань і навичок вистачало для того, щоб використовувати їх протягом усього життя, то нині впродовж одного покоління технології встигають змінитися по кілька разів.

Але проблема збільшення потоку інформації не розв’язується переходом на 12-річну чи більше систему навчання. Для того, щоб бути успішною, людина мусить протягом усього свого життя здобувати і засвоювати нові знання і навички. Тому освіта майбутнього має допомогти людині розвивати психологічні навички, чимось схожі на алгоритм наукового пошуку. Це означає, що насамперед люди навчатимуться використовувати свій особистий творчий потенціал (це необхідно для самостійного засвоєння нових знань і навичок у разі виникнення потреби в них); здобувати навички самоосвіти (для самостійного засвоєння інформації, створеної іншими людьми).

Система оцінювання як засіб мотивації. Починаючи з перших класів, мотиваційним засобом для навчання мільйонів дітей використовують систему оцінок успішності. Ця система ґрунтується на використанні однієї з людських слабостей – страху. Мотивація за допомогою оцінювання має негативний вплив на психіку дитини, тому що в неї розвивається страх перед думкою оточуючих. Оцінка – це не просто цифра для дитини, це те, якою її сприймають дорослі (авторитети), суспільство (коло знайомих) і, зрештою, якою вона бачить сама себе. Ми не можемо собі уявити, скільки втрачає економіка від того, що одного разу хтось когось “оцінив”, а інший у це повірив. Але й тут палиця має два кінці. З одного боку, нереалізовані можливості внаслідок низької впевненості у власних силах, невміння приймати самостійні рішення. З іншого боку, розвиток егоїзму в “зіркових” учнів, їх зосередженість на власних успіхах і, як виявляється в майбутньому, невміння працювати в команді на спільний результат. Оцінка стає самоціллю, з часом такою ж формальністю стає отримання диплома, котрий, як виявляється після закінчення вузу, без ясної голови нікому не потрібний.

Вище ми зупинилися на вимогах, які ставить сучасне життя до людини. На нашу думку, їх можна звести до одного – уміння думати. Російські вчені, автори Концепції суспільної безпеки [8], дають таке визначення слова “думати”: “на основі існуючої інформації робити висновки про можливості і перспективи перебігу подій, здійснювати цілепокладання щодо виявлених можливостей і виробляти рішення, виконання яких не буде призводити до неприйнятних результатів і неприйнятних супутніх ефектів”.

Справжня мета освітньої системи – навчити людину думати. Людина думаючи не піддається легкому інформаційному чи психологічному маніпулюванню, тому її значно складніше використовувати для досягнення прихованих цілей. Думаюче суспільство – основа безпеки держави, у тому числі економічної.

Патріотизм і економічна безпека. Соціолог Фред Полак у своєму описі європейської історії, названому “огляд майбутнього”, показав, що коли в якійсь цивілізації переважають песимістичні погляди на майбутнє, то вони виявляються невідворотним пророцтвом [9]. Коли в суспільстві переважають песимістичні ідеї, то це свідчить про відсутність патріотизму. На нашу думку, патріотичне виховання – основа побудови необхідної нам освітньої системи. В останні декілька років слово “патріотизм”, окрім свого справжнього значення, набуло негативного відтінку, зумовленого його використанням у політичних цілях. Необхідний нам сьогодні патріотизм – це ідеологія позитивного ставлення до майбутнього країни, сім’ї і власної долі у цій країні.

Втрата патріотичної ідеології в останні два десятиліття стала причиною найбільшого грабежу людських ресурсів в історії, коли з країн колишнього Радянського Союзу розпочався масовий відтік науковців у пошуках кращого життя і визнання за кордоном. Ці процеси відбуваються й сьогодні, мають чітко встановлені цілі і відповідну організацію. З цього приводу Н. Бекмаханова наводить цікаву думку, мовляв, новий глобальний світ, який ослаблює національні суверенітети, здатний створювати новий тип паразитизму. Одні країни можуть витрачатися на освіту молоді і підготовку кадрів, а інші, користуючись своїм економічним капіталом, переманювати вже готових спеціалістів, організовуючи відтік “голів”. Причому цей відтік відбувається не тільки у формі відкритої еміграції, але й більш чи менш прихованої переорієнтації освіченого суспільства з національних цілей на цілі іноземних замовників. Зокрема, це проявляється в існуючій системі іноземних грантів, які надаються відповідно до інтересів фінансуючої сторони і забезпечують розвинені країни науково-технічними знаннями. Відповідно, для того, щоб включити ефективну програму розвитку країни, необхідне не тільки використання науки й освіти, але й таких консервативних цінностей, як прив’язаність до власної країни, патріотизм, національна ідентичність [9]. Виховання в дусі патріотизму, віри у свої сили, бажання змінити життя на краще створює сильних духом, розумом і тілом людей, які в сукупності утворюють сильне суспільство.

Висновки. Проведене дослідження показало, що освіта виступає одним із ключових чинників економічної безпеки країни. Разом з тим система освіти в тому вигляді, в якому вона існує в Україні тепер, несе загрози для її розвитку. Тому означену проблематику доцільно розглядати в розрізі тих питань, які стосуються розуміння цілей освіти, і тих, що відображають способи досягнення поставлених цілей. Обидві складові мають бути об’єктом комплексних наукових досліджень, а їх реалізація – пріоритетним завданням розвитку країни.

Держава повинна взяти на себе всю відповідальність за створення таких економічних умов, щоб люди мали рівний доступ до якомога вищої та якіснішої освіти. Постійне зростання рівня освіченості в суспільстві повинно стати визначальним фактором спочатку виходу з глибокої суспільної та економічної кризи в Україні, а згодом і її лідерства у процесі світового суспільного розвитку. При цьому виховання як елемент духовного розвитку суспільства виконуватиме ключову роль у підтриманні економічної безпеки країни.

Література

1. Рудницький А. О. Экономическая безопасность и экономические интересы Украины [Текст] / А. О. Рудницький // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 86. – С. 48–53.
2. Астахова Е. В. Высшее образование на рубеже веков: трансформация социальных функций [Электронный ресурс] / Е. В. Астахова. – Режим доступа : <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/07/ast/>
3. Культура как фактор национальной безопасности [Электронный ресурс] // Портал “Бібліотека туриста”. – Режим доступа : <http://www.countries.ru/library/politic/cfn.htm>
4. Петінова О. Б. Філософія освіти: “за” і “проти” [Текст] / О. Б. Петінова // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 65. – С. 151–153.

5. Вифлеемский А. Б. Экономика образования [Текст] / А. Б. Вифлеемский. – М. : Народное образование, 2003.
6. Каленюк І. С. Інтелектуальний капітал: проблеми визначення та структуризації [Текст] / І. С. Каленюк // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2008. – № 1. – С. 4–13.
7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року. Статистичний бюлетень [Текст] // Державний комітет статистики України. – К., 2009.
8. Портал “Концепция общественной безопасности” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vodaspb.ru>.
9. Бекмаханова Н. Е. Культура и образование как фактор национальной безопасности [Электронный ресурс] / Н. Е. Бекмаханова // Информационный портал “ЦентрАзия”. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/news A.php?st=1138782>